

Uvodnik

DOI: 10.11567/met.29.2.1

Pred čitateljima je tematski broj *Migracijskih i etničkih tema* posvećen hrvatskim otocima.

Otoci su zbog prirodnih karakteristika, specifične arhitekture svojih urbanih i ruralnih naselja, kulturnog nasljeđa i načina života stanovništva intrigantni prostor za istraživače, ali i posjetitelje. More koje ih okružuje i koje je dominantni element u vizuri otoka, oduvijek ih je povezivalo s drugim dijelovima svijeta. Istovremeno fizička odvojenost otoka od kopna čini ga ranjivim na različite klimatske utjecaje, a otočnim stanovnicima, u usporedbi s većinom stanovnika kopnenih prostora, ograničava mogućnost gospodarskog razvoja, pristup raznim vrstama proizvoda i usluga te ima brojne implikacije na život otočnih zajednica. Ipak, baš ta izoliranost koja određuje drukčiju svakodnevicu, smireniji životni ritam i relativnu sigurnost koju pruža otočni život čini ih i privlačnima kako modernim turistima koji traže mir i očuvanu prirodu tako i migrantima životnih stilova koji daju prednost odredištima očuvane autentičnosti.

Dugi niz stoljeća hrvatski su otoci, podjednako veliki i mali, oni blizu kopna i daleko od njega, funkcionirali kao nezavisni i samodostatni entiteti, s ekonomijom zasnovanom na iskorištavanju lokalnih resursa, prije svega na poljoprivredi – vinogradarstvu, maslinarstvu i voćarstvu, manje stočarstvu i ribarstvu, donekle pomorstvu, a ovisno o otoku i na određenim specifičnim djelatnostima (koraljarstvu, spužvarstvu i sl.). Vrhunac gospodarskog prosperiteta otoci dosežu u drugoj polovini 20. stoljeća u uvjetima konjunktive vinogradarstva, nakon čega dolazi do gospodarskoga kraha jer vinogradarstvo propada zbog uvođenja vinske klauzule, pojave filoksere i oporavka europskih vinograda, što će uz krizu jedrenjaka biti ključni čimbenik masovne emigracije s otoka, koja će se dugoročno nepovoljno odraziti na sve aspekte života otočnog stanovništva i potencijalni razvoj otoka.

Pravci masovnijeg iseljavanja s otoka krajem 19. i početkom 20. stoljeća bile su prvo prekooceanske zemlje – Sjedinjene Američke Države, Australija, Argentina i Čile, a potom i razne europske. Ipak, trebalo je nekoliko desetljeća da se posljedice iseljavanja počnu odražavati na ukupno smanjenje broja stanovnika jer je u početku prirodni prirast uspijevao nadoknadi emigracijske gubitke, pa je 1921. zabilježen najveći broj stanovnika na hrvatskim otocima. Osim toga mali otoci znatno su kasnije bili zahvaćeni

ozbiljnijim iseljavanjem i stoga su sve do dvadesetih godina 20. stoljeća kontinuirano bilježili porast broja stanovnika. To je prijelomno razdoblje u kojem su hrvatski otoci iz razdoblja progresivnih demografskih kretanja ušli u regresivno razdoblje s depopulacijom kao dominantnim demografskim procesom, a ti trendovi nisu promijenjeni do danas.

Nepovoljni gospodarski i demografski procesi na hrvatskim otocima nakon Drugoga svjetskog rata rezultat su, prije svega pogrešne politike regionalnog razvoja Hrvatske kojom su se forsirali industrijalizacija kao temelj prosperiteta i grad kao željeno mjesto stanovanja. U takvim okolnostima otočni prostor doživljava daljnju marginalizaciju služeći gotovo isključivo kao ishodište radne migracije za razvoj ekonomija obalnih gradova. Naime polarizacijski procesi koji su rezultirali nejednakim društveno-ekonomskim razvojem i prostornim preraspmješanjem stanovništva iz sela u gradove posebice su došli do izražaja u primorskom dijelu Hrvatske, gdje je uska obalna zona postala područje demografske progresije, doseljavanja i dinamičnoga ekonomskog razvoja, a obalni gradovi bili su polovi i nositelji društveno-gospodarskog razvoja u svojim regijama. Istovremeno otoci (p)ostaju demografska i gospodarska periferija, prostori populacijskoga pražnjenja i starenja, bez značajne vizije razvoja i investicija, prepušteni stihijskim gospodarskim aktivnostima, uglavnom turizmu, uz zapuštanje tradicionalne poljoprivrede i ribarstva. Iako su još uvijek aktualne prekomorske i europske migracije, u spomenutom razdoblju dominantan postaje migracijski smjer s otoka prema urbanim središtima na kopnu (Split, Rijeka, Zadar, Šibenik, Pula, Dubrovnik i Zagreb). Tako se šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća otoci sa svojom zaostalom ruralnom ekonomijom s malim i nesigurnim financijskim prihodima masovno napuštaju zbog zaposlenja u obližnjim priobalnim industrijskim gradovima. Glavni utjecaj na odluku o migraciji čine radikalne promjene u očekivanjima što čini zadovoljavajući životni standard – poželjni posao i primjereni spoj dostupnih usluga i pogodnosti (zabave).

Čimbenik koji je značajno pridonio demografskoj propasti otoka jest i stambena politika koja se temeljila na izgradnji društvenih stanova isključivo u gradskim područjima. Naime otočanima su poduzeća u kojima su bili zaposleni dodjeljivala stanove na obali umjesto da im je pružena mogućnost kreditiranja izgradnje i/ili uređenja kuća i stanova na otoku, a kvalitetnijim prometnim povezivanjem olakšana mogućnost dnevne cirkulacije, što bi rezultiralo demografskom stabilizacijom otočne populacije. Pogrešna stambena politika potaknula je intenzivno i dugotrajno iseljavanje uglavnom mladoga fertilnog stanovništva, što se odrazilo i na smanjenje nataliteta, a

rezultiralo negativnom prirodnom promjenom, čime je otočni prostor trajno demografski destabiliziran.

Masovnim razvojem turizma šezdesetih godina 20. stoljeća mijenja se gospodarska vrijednost otoka, koji, uz kopneni obalni pojas, postaju značajni prostorni, a postupno i gospodarski resurs. Ipak, još je neko vrijeme utjecaj kopnene obalne industrije predstavljao snažniji gospodarski motiv iseljavanja od otočnoga turističkoga gospodarstva, pa otoci i dalje ekonomski zaostaju, a negativni demografski procesi nisu zaustavljeni. Naime stihijski razvoj turizma i već odmakla faza otočnog egzodusa nisu imali snage preokrenuti dotadašnje demografske procese.

Iako se o otocima mnogo piše i govori, oni su bili i ostali marginalni prostor kako s aspekta društvenoga tako i ekonomskoga razvoja Hrvatske. Nakon osamostaljivanja države devedesetih, usprkos osnutku Vijeća za razvitak otoka, izradi Nacionalnog programa razvitka otoka (1997.) i donesenom Zakonu o otocima (1999.), do značajnijih pomaka u razvoju otoka nije došlo. I dalje nema planskih investicija u otočno gospodarstvo i nije zaživjela otočna politika koja bi uvažavala specifičnosti tih područja bez pokušaja prenošenja kopnenih razvojnih obrazaca. Otoci su danas, usprkos mnogim međusobnim različitostima, gospodarski potpuno ovisni o turizmu, koji je i dalje sezonskoga karaktera, bez strategije razvoja i planskih ulaganja. Istovremeno, tradicionalni sektor poljoprivrede tek je u posljednjih desetak godina doživio djelomičnu obnovu, i to uglavnom kao dopunska djelatnost (uz turizam ili starijemu otočnom stanovništvu uz mirovinu).

Otoci se, ako ih promatramo prostorno, i dalje razvijaju stihijski, pa je u posljednjih dvadesetak godina došlo do najveće devastacije obalnog pojasa masovnom izgradnjom različitih stambenih objekata, vrlo često i bespravnih, ali sada ne samo za vlastite potrebe ili kao kuće za odmor nego i za turističku djelatnost, čime je, nažalost, trajno potrošen prostor kao najznačajniji otočni razvojni resurs. Masovni turizam i izgradnja stanova za sekundarno stanovanje značajno su promijenili izgled otočnoga krajolika, a utječu i na promjenu načina života otočnih zajednica.

Mnogi vlasnici kuća za odmor zbog različitih (najčešće poreznih) beneficija prijavljuju se kao stalni stanovnici otoka iako na njima žive povremeno, najčešće svega nekoliko ljetnih mjeseci. Taj trend započeo u ranim devedesetim godinama 20. stoljeća značajno utječe na popisne rezultate, te se stvarno demografsko stanje na otocima znatno razlikuje od podataka iz službene statistike. Tako je prema posljednjem popisu stanovništva 2011., u prvom desetljeću 21. stoljeća zabilježen porast broja otočnog stanovništva te na hrvatskim otocima živi 124.955 stanovnika. Bez obzira na stvarni ili

popisani broj stanovnika na otocima je očit nastavak negativnih demografskih tendencija, koje se ogledaju u sve nepovoljnijoj biodinamičkoj situaciji, ali i sve većoj prosječnoj starosti stanovništva. Iako su demografski pokazatelji nešto povoljniji na pojedinim velikim i premoštenim otocima, većina otočnog prostora zahvaćena je depopulacijom i starenjem, a mnoge male otočne zajednice na putu su izumiranja. Kao jedina mogućnost za održivi demografski razvoj nameće se optimalna gospodarska valorizacija resursa svakog otoka pojedinačno.

Tijekom posljednjih trideset godina Institut za migracije i narodnosti jedina je znanstvenoistraživačka institucija u Hrvatskoj koja se sustavno bavi otočnom problematikom. U tom je razdoblju skupina istraživača raznovrsnih znanstvenih profila i interesa redovito objavljivala znanstvene radove – članke, monografije i zbornike o hrvatskim otocima. U lipnju 2013. u organizaciji istraživača projekta *Utjecaj migracija na regionalni razvoj Hrvatske* IMIN-a na Zlarinu je organiziran znanstveni skup *Suvremeni socio-demografski procesi na hrvatskim otocima*. U sklopu četiri sesije *Demografsko stanje na hrvatskim otocima, Razvojna politika i kvaliteta života na otocima, Otočni identitet i kulturna baština te Migracije i sekundarno stanovanje* znanstvenici različitih disciplina (demografi, geografi, sociolozi, lingvisti, ekonomisti i psiholozi) prezentirali su svoja promišljanja aktualne društvene i gospodarske zbilje hrvatskoga otočnog prostora.

U okviru rasprave nakon izlaganja razmatrani su i neki problemi vezani uz istraživanje otočnog prostora, poput uloge istraživača i utjecaja procesa istraživanja na otočne zajednice, širine tema koje se istražuju i koje bismo trebali imati u fokusu budućih istraživanja kao i iznimno važno pitanje o nužnosti prikupljanja i objave statističkih podataka (primjerice o infrastrukturi, mirovinama, broju turista i noćenja, korištenju objektima raznih namjena, o gospodarstvu otoka i sl.) na razini pojedinog otoka, a ne kao prema dosadašnjoj praksi, da se podaci za mnoge iznimno male, male pa i srednje velike otoke ili pojedina naselja na otoku prikazuju u sklopu skupnih podataka za administrativni grad ili općinu kojoj pripadaju. Rasprava je zaključena jedinstvenim stavom o pokretanju otočne znanstvene inicijative kojom bi se pokušalo riješiti neke od naznačenih problema s kojima se susreću istraživači hrvatskoga otočnog prostora.

U ovome tematskom broju objavljujemo dio radova prezentiranih na skupu.

Sanja Klempić Bogadi
glavna urednica